

Pavel Kosatík: Polemika s Grassem

Zdroj: Pavel Kosatík, *Fenomén Kohout. Paseka, Praha – Litomyšl, 2001, s. 228-233.*

Ve stejné době, kdy doma slavil úspěch jeho „August“, Kohout triumfoval v západním Německu nejdřív s Válkou s Mloky a potom se Švejkem. Nebylo divu, že si na IV. sjezdu spisovatelů tolik nedělal z rozhořčených zástupců vedení strany: v té době už na nich nebyl existenčně závislý -- například jeho Švejka uváděl (v Kohoutově režii) hamburský Deutsches Schauspielhaus, velké repertoárové divadlo pro 1600 diváků.

V té době už české divadlo několik roků nebylo v západní Evropě neznámým pojmem. V zahraničí působila řada českých režisérů: Jaroslav Dudek v Dortmundu, Düsseldorfu a Tübingenu, Václav Kašík v Mannheimu, Wiesbadenu a Hannoveru, Otomar Krejča ve Vídni, Alfred Radok v západním Berlíně, Ladislav Smoček v Curychu atd. Mnohá divadla absolvovala západoevropské zájezdy, s největším úspěchem asi Grossmanovo Divadlo Na zábradlí, které v roce 1965 úspěšně „vyvezlo“ jeho inscenaci Krále Ubu.

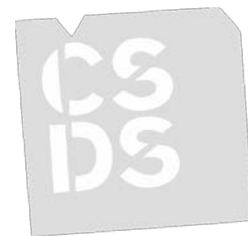
Kohoutovo hamburské angažmá zprostředkoval jeho přítel, herec Valtr Taub, kterému za to autor nabídl hlavní roli; překlad do němčiny zajistila Taubova žena Lucie, realizaci si vzal na starost Kohoutův český „team“. Všichni se znali řadu let, všichni byli profesionálové, zvyklí pracovat v západním stylu -- výsledkem byla premiéra (22. září 1967) s padesáti oponami. Velký úspěch měl především Taub, který v té době slavil čtyřicet let od chvíle, kdy poprvé vystoupil na jevišti. Zejména on táhl celé představení; německý tisk okouzleně psal o akcentech a fasetách Taubova herectví, o jeho skvělé pražské němčině a prvotřídní výslovnosti. Hra se pak v hamburském repertoárovém divadle hrála až do 5. ledna 1968, v celkem padesáti představeních, z nichž osmačtyřicet bylo předem vyprodaných. Kohout zjistil, že je schopen pracovat s jakýmkoli obecenstvem v kterémkoli sále v celém Německu a zajistí mu prvotřídní divadelní zážitek. Z pohrůžek, které jeho směrem po IV. sjezdu metalo domácí stranické vedení, si proto nemusel nic dělat.

V politbyru zvítězily „rozhodné“ hlasy, a tak mezi uplatněnými sankcemi měl být i exemplární trest pro čtyři provinilé spisovatele, kteří byli zároveň členy strany: vyloučení z KSČ. Všichni byli obviněni, že vystupováním na sjezdu hrubě porušili stranickou kázeň; Kohoutovi

bylo konkrétně vytknuto, že Jeho požadavky občanské svobody jsou směsicí idealistických a anarchistických názorů, popírá vedoucí úlohu strany, práva a povinnosti státu chránit socialistickou společnost“. Ačkoliv prý otázku války v Izraeli vyřešila stranická skupina sjezdu, Kohout ji přesto zproblematizoval a vnesl na pořad jednání: tím porušil stranickou disciplínu. Také přečtením Solženicynova dopisu „nepřípustně zasáhl do problémů, které se řeší v Sovětském svazu, k čemuž neměl žádného práva“.

Verdikt předsednictva ÚV KSČ však nakonec pro Kohouta vyzněl proti očekávání příznivě. Zatímco Klíma, Liehm a Vaculík byli 19. září 1967 vyloučeni, Kohoutovi byla udělena jen stranická důtka s výstrahou. Stalo se tak na návrh Antonína Novotného, podle kterého měl Kohout v zahraničí výslovně prohlásit, že stojí na půdě socialismu. (Šlo o první Kohoutův otevřený dopis spisovateli Günтеру Grassovi, otištěný v Die Zeit; ještě o něm bude řeč.) Jako pravděpodobnější důvod proti Kohoutovu vyloučení ze strany se však jeví spíš fakt, že ani v roce 1967 by režim uspokojivě nevysvětlil, jak je možné, že se rozešel se svým někdejší prvním „pěvcem“, považovaným za prototyp všech, kdo komunistické straně v minulosti sloužili. Není vyloučeno ani to, že Novotný, prožívající v té době úkorně „rozchod“ s dalším hýčkaným dítětem strany Janem Procházkou, nechtěl ztratit dva tak výrazné stranické spisovatele najednou.

Tajemník Hendrych vyhlásil sankce proti čtveřici spisovatelů 8. října 1967 na aktivu spisovatelů-komunistů v Lidovém domě. Kohout tam přečetl svůj vysvětlující dopis ústřednímu výboru a Hendrych, už nejenom takticky, ale i smířlivěji naladěný, slíbil, že ÚV dopis projedná; nakonec ho tam ve schůzi 17. října 1967 předložil opět Antonín Novotný. Kohout v listě bránil sebe a své kolegy, psal, že IV. sjezd nebyl výsledkem spiknutí anarchistů, ale že „naše sjezdové příspěvky... mají logiku vývoje naší strany i celé společnosti od XX. sjezdu KSSS“. Spisovatelé, k nimž se počítá, nechtějí nic jiného než „pomoci uzdravit poraněnou revoluci“ a vedení by na to konečně mělo vzít ohled. Sjezdová vystoupení jeho kolegů prý nebyla namířena proti straně, ale proti některým konkrétním lidem z vedení, nikoli proti parametrům systému, ale proti konkrétní, každodenní, špatně prováděné politice. Neomezil se jen na obranu; napsal také, že stranickou důtku s výstrahou považuje „za hrozbu, pokus o zastrašení a urážku své stranické cti“, a požádal, aby se mohl před UV hájit, jako Hus. Jaksi mimoděk pak připojil i zřejmě nejzávažnější požadavek této zvláštní obhajoby, totiž aby „dnešní patriarchální systém“ byl nahrazen jiným, který by odpovídal úrovni i potřebám strany a státu“. Konečně se odvolal také na svou probíhající polemiku se spisovatelem Günterem Grassem jako na důkaz,

že ve vztahu k cizině hájí pozice strany.

Výměna dopisů mezi Kohoutem a Grassem, která na stránkách německého tisku probíhala od září do prosince 1967, byla nepřímo inspirována Manifestem československých intelektuálů, publikovaným v září 1967 v britském listě Sunday Times. Podle britského tisku mělo jít o výraz kolektivního odporu spisovatelů, bránících se proti opatřením vedení strany po IV. sjezdu. Ve skutečnosti se jednalo o podvrh; skutečným autorem „manifestu“ byl jediný muž, český historik Ivan Pfaff, který to v roce 1968 veřejně přiznal. Prostřednictvím exilové tiskové agentury Josefa Jostena dostal text na stránky britských novin ve snaze upozornit na poměry v Československu světovou veřejnost. Tak se i stalo, například v osobě západoněmeckého prozaika Güntera Grasse, který po přečtení „manifestu“ napsal do Die Zeit otevřený dopis prezidentu Novotnému, v němž ho vyzval, aby přestal v zemi, které vládne, potlačovat spisovatelskou svobodu.

Do této situace vstoupil Kohout se svou písemnou replikou. Jak později napsal Dušan Hamšík ve své vzpomínkové knize Spisovatelé a moc: „Tehdejšímu stranickému centru by přišlo velmi vhod, pro cizinu i pro domácí veřejnost, kdyby sami spisovatelé odhalili manifest jako podvrh a zřetelně se od něho distancovali.“ Redakce Literárních novin, kde Hamšík působil, dostala od UV dokonce nabídku, že smí manifest uveřejnit, pokud ho zároveň prohlásí za padělek a veřejně ho odsoudí. Ať už Kohout o takové nabídce věděl či ne, je jisté, že svou odpověď Grassovi napsal ještě v týž den, kdy Grassův materiál v Die Zeit vyšel: 8. září 1967.

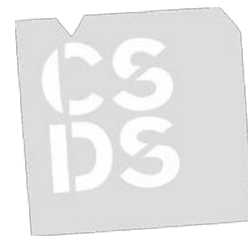
Německému spisovateli, který se deklaroval jako „německý spisovatel a sociální demokrat“, Kohout odpověděl jako „český spisovatel a komunista“. Smyslem jeho dopisu bylo vyvrátit Grassovo přesvědčení o autentičnosti manifestu a vysvětlit poslední události v československé kultuře z legalistických pozic: IV. sjezd neskončil tragédií, nestalo se v podstatě nic horšího než to, že čtyři spisovatelé nakonec nekandidovali do vedení svazu (Kohout psal svou repliku ještě před stranickými tresty pro své kolegy). „Mohu si myslet, že to nebylo správné,“ psal Kohout. „Ale musím konstatovat, že tím nebyla dotčena ani má vážnost, ani mé dílo, ani má osobní svoboda. Bylo se mnou zavedeno stranické disciplinární řízení, ale i to je v mezích evropských zvyklostí. Navíc předpokládám pevně, že už s malým časovým odstupem se začnou věci jevit v novém světle a že se najdou i další, třeba ještě vyšší stranické orgány, které je znovu zhodnotí. Když ne hned, tedy v blízké budoucnosti.“

Takové tvrzení bylo podivuhodné několikerým způsobem. Kohout měl sice pravdu, že nebyla ohrožena *jeho* svoboda, neplatilo to však pro spisovatele, jako byl Jan Beneš, zavřený

v té době za to, že spolupracoval s Tigridovým exilovým Svědectvím, nebo Ladislav Mňačko, který také neuprchl z vlasti bez důvodu; nemluvě o desítkách a stovkách spisovatelů, jejichž dílo bylo zakázáno už dvě desetiletí a kteří se v šedesátých letech buď začali váhavě vracet na scénu, nebo to dosud nechtěli či neměli možnost učinit. Z toho, že byl Manifest padělkem, nutně nemuselo plynout, že tvrzení v něm obsažená jsou vymyšlená - a také nebyla; sám Kohout, bouřící se před pár měsíci na sjezdu spisovatelů proti nesvobodě, ve které musí pracovat, to věděl nejlépe. Přesto jako hlavní argument, proč Grass nemá pravdu, uvedl výjimečnost svého osudu: Grass nemůže být v právu s tvrzením o nesvobodě v ČSSR, dokud Kohout sám může pracovat v cizině (režíroval právě v Hamburku Švejka).

Jeho prohlášení bylo přesně tím, co pražský režim potřeboval: významný československý spisovatel, známý v cizině, říkal, že doma se nic nezvyklého neděje. Z Kohoutova tvrzení, že manifest je padělkem, široce citoval západní tisk, například britské Times -- a tuto skutečnost zase zpětně ráda ocitovala CTK. Žádné české noviny však už neotiskly plný text Kohoutova dopisu ani citaci jeho argumentů, tak velkou důvěru už pražský režim v problematického spisovatele neměl.

Česko-německá výměna dopisů tím neskončila: Grass Kohoutovi odepsal; uznal, že se nechal napálit. Nato Kohout převzal iniciativu a v druhém otevřeném dopise z 29. října 1967 napsal, že je nutno v korespondenci pokračovat, neboť německý kolega se opět mýlí, tentokrát ještě více než předtím -- v názoru na budoucnost socialismu a komunismu. Bylo to zvláštní: sám nedávno téměř vyloučený ze strany a s tak komplikovanými vztahy k jejímu vedení, jak jenom to bylo možné, Kohout vystupoval, jako kdyby byl zplnomocněným mluvčím komunismu na planetě Zemi. „To, co nazývám vaším omylem, je, jak se mi zdá, součást velké fikce, které podléhá víceméně celá Vaše společnost. Zajata v bludném kruhu vlastních krizí, které vyplývají z její podstaty, hledá znovu a znovu jistotu v tvrzení, že také konkurence, tj. socialismus, stagnuje sám v sobě, aniž vyřešil existenční problém lidstva.“ Aby tedy toto klišé odstranil, předložil Kohout své originální zdůvodnění, proč byly zločiny stalinismu výjimkou, a nikoli podstatou komunistického režimu: „Základem stalinského období byl Voluntarismus,“ psal. „Postavil na hlavu základní zákon marxismu — nutnost vědecké analýzy každého jevu. Stal se systémem. Každý systém si buduje aparát ke svému obrazu a užitku. Oheň nesnáší vodu. Voluntarismus nemohl potřebovat odbornost. Vědeckost je hrobařem voluntarismu. Proto se stala prvním kritériem oddanost. Oddanost je ovšem neměřitelná. Oddanost možno i předstírat. Proto mohli do aparátu voluntarismu proniknout i lidé nízkých

úmyslů. Hledám záruku, že se to už nestane. Hledám ji mimo jiné jako spisovatel ve svobodě projevu.“ Smyslem IV. sjezdu, vysvětloval Kohout Grassovi, byla právě tato svobodná kritika „voluntarismu“, který se Stalinem bohužel nezemřel.

Jeho úvaha vycházela z oblíbené teze reformních komunistů, že totiž hnutí se ocitlo na scestí teprve se Stalinem; předchozí leninský základ prý byl bez chyby. Voluntaristické prvky (upřednostňující vůli před rozumovým poznáním světa, pozn. aut.) však byly v komunismu obsaženy od začátku, počínaje učením o vedoucí úloze strany, kterou „odůvodňovala“ jen vůle komunistů k moci. Chyby, které Kohout připisoval Stalinovi, tvořily podstatu systému, kterému sloužil, od počátku. *To* byla podstata věci a *to* byla příčina všeho zla, v základních, od počátku nastavených parametrech systému, nikoli v hypotetických vetřelcích zvenčí, Kohoutem napadaných „lidech nízkých úmyslů“, kteří jistě existovali také, avšak jejich podíl na zkáze odpovídal mezím, do kterých je režim vykázal. Kohoutova argumentace proto byla rozporuplná ve své podstatě: chtěl zachovat vládu komunistické strany, avšak svoboda projevu, kterou žádal, ji vylučovala - je-li možné říkat pravdu, nemohou existovat dvě kategorie lidí, kde se příslušníci té vyšší odvolávají na a priori určenou „vedoucí úlohu“.

Text své repliky, jež vyšla v Die Zeit 10. listopadu 1967, Kohout ještě předtím zaslal k posouzení předsednictvu a ústřednímu výboru SCSS. Protože v tomto dopise také vytkl západoněmecké vládě, že se dost nezasadila o anulování mnichovské dohody a o uznání NDR, týkal se třetí Grassův dopis i Kohoutova odpověď tématu, které nebylo Kohoutovou silnou stránkou, totiž historie. Kohoutův výklad československých dějin po roce 1948 byl zvláštní: „Po izolaci, do které nás odsoudil Západ (víte jistě o embargu i ozbrojené diverzi padesátých let), následovala izolace, do níž jsme se odsoudili sami. Stav nouze jsme začali považovat za přirozený a zabydleli jsme se v něm ekonomicky, administrativně i duševně. Proti dogmatům Západu jsme vytáhli s vlastními dogmaty. Snad nejnebezpečnějším bylo odmítání všech myšlenek, které se nezrodily na naší osvícené straně světa nebo přinejmenším zcela nekorespondovaly s našimi.“ Západ byl v Kohoutových výkladech hlavním viníkem a vlastně původcem zla, na něž Východ -- sice hloupě, ale pouze *reagoval*. Viny Západu jako by vážily více než viny Východu, jež byly prezentovány jako přirozené a omluvitelné.

Je zřejmé, že Kohout vítal polemiku s Grassem (kterou udržoval v chodu víc a déle nežli jeho západoněmecký protějšek) jako možnost, jak manifestovat postoje reformních komunistických intelektuálů před německým publikem. V době, kdy jeho a Grassovy otevřené listy v Die Zeit vycházely, si přál, aby je na české straně otiskovaly Literární noviny a aby se do

výměny názorů zapojili i další čeští a němečtí intelektuálové. To se však nezdařilo, takže tuto korespondenci otiskl na české straně až v průběhu Pražského jara časopis Student. Na konci května 1968 tento týdeník publikoval i sérii ohlasů čtenářů, z nichž mimochodem s Kohoutovými názory žádný nesouhlasil. Jeden ze čtenářů označil za paradoxní, že reformní komunisté sice uznávají chyby, na kterých se podíleli během uplynulých dvaceti let, zároveň však počítají s tím, že jaksí automaticky budou řídit jejich odstranění. Jako by čtenář předjímal události, k nimž mělo dojít v nejbližších měsících, když se spisovatele ptal: „Existují vůbec okolnosti, za nichž byste konkrétně Vy, pane Kohoute, uznal politickou a ideologickou porážku strany? Dovedete si takovou situaci představit? A naopak: představte si náhlý zvrát ve prospěch konzervativních sil. Byl byste ochoten nést veškeré důsledky a nechat se eventuálně zavřít (pokud byste si mohl vybrat), nebo byste se pokusil podat rychle důkazy své loajality?“